

مؤلفه‌های سلامت و بهداشت روان خانواده در روایت‌های رضوی

فائزه عظیم‌زاده اردبیلی^۱، عاطفه ذبیحی^۲

چکیده

مفهوم بهداشت روان که با ایجاد آگاهی درباره عوامل معنوی و مادی مؤثر در سلامت فکر و اعتدال رفتار و کردار، تحرک و پیشرفت معنوی و مادی انسان را در همه زمینه‌ها فراهم می‌کند، از مفاهیمی است که در حوزه تعامل اعضای خانواده اهمیت خاصی دارد. مقاله حاضر در راستای تبیین الگوی رفتاری رضوی در تأمین سلامت روان خانواده، روایت‌های منتسب به امام رضا (ع) را بررسی نموده است. راهکارهای رفتاری در روایت‌های رضوی که در زمره عناصر تأمین‌کننده سلامت روانی خانواده قرار می‌گیرد، به ابعاد مختلف تعامل‌های خانوادگی توجه دارد. در زمینه انتخاب همسر به عنوان زیربنای بهداشت خانواده، امام رضا (ع) بر معیارهایی چون: توجه به زمان ازدواج، مشورت و ایمان تأکید کرده است. پس از شکل‌گیری کانون خانواده نیز رعایت توصیه‌های حضرت در زمینه موضوع‌هایی از قبیل: تأمین نیاز جنسی، توسعه اقتصادی، تقویت گرایش‌های اخلاقی در تعامل میان زوجین، بهداشت روانی خانواده را در پی خواهد داشت.

واژگان کلیدی

خانواده، بهداشت روان، روایات رضوی، تربیت، اخلاق.

تاریخ دریافت: ۹۲/۰۴/۰۷ تاریخ پذیرش: ۹۲/۰۵/۲۰

azimzadeh@isuw.ac.ir

a.zabih1001@gmail.com

۱. دکتری علوم قرآن و حدیث، استادیار دانشگاه امام صادق(ع)-پردیس خاوران

۲. کارشناس ارشد حقوق خانواده، دانشگاه امام صادق(ع)-پردیس خاوران

❖ مقدمه

❖ سال اول، شماره ۲، شماره مسلسل ۲، تابستان ۱۳۹۲

خانواده یکی از ارکان اصلی جامعه به‌شمار می‌رود؛ از این‌رو، دستیابی به جامعه سالم، آشکارا در گرو سلامت خانواده خواهد بود و تحقق خانواده سالم نیز به برخورداری افراد از سلامت روانی و داشتن رابطه‌های مطلوب با یکدیگر بستگی دارد. بهداشت روان به‌مثابه علمی برای بهتر زیستن و رفاه اجتماعی که راهکارهای تأمین سلامت روانی و پیشگیری از بیماری‌های روانی را در افراد بررسی می‌کند، علاوه بر اینکه همه‌زویای زندگی از اولین لحظه حیات تا مرگ را دربر می‌گیرد، در بستر خانواده در ابعاد گوناگون از قبیل: تربیت اجتماعی، عاطفی، اخلاقی، جنسی و تربیت شناختی در هم تنیده است؛ به‌گونه‌ای که تصور خانواده سالم بدون توجه به فرایند انواع تربیت متصور نیست.

سیره رضوی به‌مثابه الگویی شایسته برای دستیابی به روش هدایت و کمال حقیقی، مشحون از مجموعه‌ای از دستورها، پندها، موعظه‌ها، داستان‌ها و روایت‌هایی است که هر کدام به جنبه‌ای از زندگی انسان نظر دارد و از آن آموزه‌ها می‌توان قواعد و دستورالعمل‌هایی که بهداشت روانی را تأمین می‌کند، استفاده کرد.

به‌منظور دستیابی به این الگوی رضوی، پس از تبیین مفهوم بهداشت روان خانواده، در مقاله حاضر به بررسی راهکارهای ارائه‌شده برای ارتقای سلامت خانواده در سیره رضوی پرداخته می‌شود. ارتقای سلامت و بهداشت روان خانواده نیازمند توجه به جنبه‌های گوناگون زندگی است و در این زمینه روایت‌های رضوی با ارائه آموزه‌های کارآمد، به موضوع‌هایی از قبیل: انتخاب همسر به‌مثابه زیربنای بهداشت خانواده، تأمین نیاز جنسی و اعمال شیوه صحیح پاسخگویی به خواسته‌های مشروع همسر، توسعه اقتصادی خانواده و تربیت اخلاقی خانواده را در راستای تأمین سلامت روان خانواده توجه کرده است.

در مقاله حاضر به بررسی معیارهای انتخاب همسر از منظر امام رضا^(ع) پرداخته

می‌شود. مسئله تأمین نیاز جنسی، جایگاه و کیفیت برقراری روابط زناشویی در روایت‌های رضوی بررسی می‌شود. پس از آن الگوی اقتصادی مورد توجه حضرت در اداره خانواده تبیین شده و در نهایت، تربیت اخلاقی مؤثر در سلامت و بهداشت خانواده در دو جایگاه گرایش‌های اخلاقی فردی و تربیت اخلاقی فرزندان بر مبنای سخنان امام رضا^(ع) بررسی شده است.

شایان ذکر است که به‌منظور نیل بدین مقصود، روایت‌های منتسب به امام رضا^(ع) از منابع روایی امامیه چون: *بحارالانوار*، *وسائل‌الشیعه* و *الکافی* استخراج شده است. انتخاب روایت‌ها از مجامع حدیثی بر پایه اعتماد به صحت روایت‌ها صورت گرفته و از بررسی دقیق و علمی اسناد و دلالت روایت‌های مذکور از منظر علم رجال و حدیث در این مقاله سخن به میان نیامده است.

مفهوم‌شناسی

روانپزشکان از نظر روانی فردی را سالم می‌شمارند که تعادلی میان رفتارها و کنترل او در مواجهه با مسائل اجتماعی وجود داشته باشد؛ مثلاً سلامت روانی از دیدگاه کورسینی^۱ وضعیتی روانی با ویژگی‌های: بهزیستی عاطفی، رهایی نسبی از اضطراب و علائم بیماری‌های ناتوان‌کننده، برقراری ارتباط سازنده و نیز کنار آمدن با فشارهای معمول زندگی است (Irving, 2010: 1450). از این دیدگاه انسان و رفتارهای او در مجموع یک دستگاه در نظر گرفته می‌شود که بر اساس کیفیت تأثیر و تأثر متقابل عمل می‌کند.

با این نگاه، ملاحظه می‌شود که چگونه عوامل متنوع زیستی انسان بر عوامل روانی - اجتماعی او اثر می‌گذارد یا برعکس از آن اثر می‌پذیرد؛ به سخن دیگر، در

1. Corsini

❖ سوال اول، شماره ۲، شماره مسلسل ۲، تابستان ۱۳۹۲

بهداشت و تعادل روانی، انسان به تنهایی مطرح نیست، بلکه آنچه درباره آن بحث می‌شود پدیده‌هایی است که در اطراف او وجود دارد، بر جمع نظام او تأثیر می‌گذارد و از آن متأثر می‌شود؛ بنابراین، جاهودا^۱ تسلط بر محیط را از مفاهیم عمده مرتبط با سلامت روانی می‌شمارد (سالاری فر، ۱۳۹۱: ۱۹۶).

بهداشت روان، علمی است برای بهتر زیستن و رفاه اجتماعی که همه زوایای زندگی از اولین لحظه حیات جنینی تا مرگ؛ اعم از زندگی داخل رحمی، نوزادی، کودکی تا نوجوانی، بزرگسالی و پیری را دربر می‌گیرد و به صورت «استعداد روان برای هماهنگی، خوشایند و مؤثر کار کردن، برای موقعیت‌های دشوار انعطاف‌پذیر بودن و برای بازیابی تعادل خودتوانایی داشتن» تعریف شده است (گنجی، ۱۳۷۸: ۱۰). سازمان جهانی بهداشت، بهداشت روانی را «توانایی کامل برای ایفای نقش‌های اجتماعی، روانی و جسمی» تعریف کرده است (همان). آلفرد آدلر بهداشت روانی را در سه جمله خلاصه می‌کند: همسازی در زناشویی و کانون خانواده، همسازی با کار و حرفه و بالاخره همسازی با دیگران (شاملو، ۱۳۷۸: ۱۸).

بهداشت روانی در تعریف دیگر عبارت است از «مجموعه عواملی که در پیشگیری یا جلوگیری از پیشرفت روند وخامت اختلال‌های شناختی، عاطفی و رفتاری در انسان نقش مؤثر دارند» (همان) و در گستره وسیع‌تر عبارت است از «آگاهی به عوامل معنوی، مادی و انگیزه‌هایی که سلامت فکر و وضع مثبت و اعتدال رفتار و کردار را سبب می‌شود که بدان وسیله سازوکار باارزشی درباره تحرک و پیشرفت معنوی و مادی انسان در همه زمینه‌ها فراهم آید» (صانعی، ۱۳۸۲: ۲۲).

اما «هدف از بهداشت روانی را فراهم کردن شرایطی دانسته‌اند که بتوان عوامل

مخریبی که روان بشر را می‌آزارد و راحتی درونی را از او سلب می‌کند، از بین برد؛ به‌گونه‌ای که آسایش و رفاه او تأمین شود و تشویش خاطر نداشته باشد» (همان). به‌عبارت دیگر، از آنجایی که انسان ترکیبی از خیر و شر، ماده و معنویت، تن و جان است، همواره در حال کشمکش درونی است؛ از این رو، هر لحظه در معرض بحران‌های شخصیتی و خروج از تعادل است. برای حفظ تعادل شخصیتی، قرآن دستورها و آموزه‌هایی را بیان کرده که در سایه آن شخصیت انسانی از تعادل لازم برخوردار خواهد شد.

با توجه به تعاریف مذکور، مقصود از بهداشت روانی در نوشتار حاضر، پیشگیری از پیدایش بیماری‌های روانی و سالم‌سازی محیط روانی و اجتماعی است؛ به‌گونه‌ای که افراد جامعه بتوانند با برخورداری از تعادل روانی با عوامل محیط خود رابطه و سازگاری صحیح برقرار کنند و به اهداف‌اعلای تکامل انسانی برسند. در ادامه به این مفهوم از بهداشت روانی از منظر روایت‌های رضوی توجه می‌شود و راهکارها و الگوهای رفتاری رضوی در تأمین بهداشت روانی خانواده مورد بررسی قرار می‌گیرد.

راهکارها و الگوهای رفتاری رضوی برای تأمین بهداشت روانی خانواده

به‌منظور ارتقای سلامت و بهداشت روان خانواده جنبه‌های گوناگون زندگی نیازمند توجه است که در این زمینه سیره رضوی، آموزه‌هایی کارآمد را ارائه می‌کند؛ از جمله: انتخاب همسر به‌مثابه زیربنای بهداشت خانواده، تأمین نیاز جنسی و اعمال شیوه صحیح پاسخگویی به خواسته‌های مشروع همسر، توسعه اقتصادی و سلامت و بهداشت روان خانواده و تربیت اخلاقی و نقش آن در سلامت و بهداشت روانی خانواده.

انتخاب همسر به‌مثابه زیربنای بهداشت خانواده

انتخاب همسر شایسته در سیره رضوی چنان اهمیت دارد که حضرت دستیابی

❖ سوال اول، شماره ۲، شماره مسلسل ۲، تابستان ۱۳۹۲
 به همسر شایسته را مایه زعفر مندی و سعادت و در مقابل، افتادن در دام همسر ناشایست را مایه گرفتاری می‌شمارند^۱ (منسوب به امام رضا^(ع))، فقه‌الرضا، ۱۴۰۶: ۲۳۴). در روایت‌های نقل شده از امام رضا^(ع) برای ازدواج و انتخاب همسر شایسته معیارهایی معرفی شده که در ادامه به تبیین آنها پرداخته می‌شود.

الف. شناخت زمان ازدواج: امام رضا^(ع) درباره این موضوع بر غافل نبودن از زمان مناسب ازدواج تأکید می‌ورزند. حضرت دختر را به میوه‌ای تشبیه می‌کنند که اگر به موقع چیده نشود، تابش خورشید آن را فاسد می‌کند و باد مزه آن را از بین می‌برد^۲ (بحرانی، ۱۴۰۵: ۲۴، ۷۲). از سوی دیگر، امام با برشمردن برخی فواید ازدواج، مؤمنان را به این مهم ترغیب می‌نماید؛ به این ترتیب که در لسان امام هشتم حتی اگر درباره ازدواج فرمان الهی نیز صادر نشده بود، همان فواید اجتماعی نکاح

۱. قال علی بن موسی الرضا^(ع):

واعلم ان النساء شتى، فمنهن الفئيمة والغرامة وهى المتحبة لزوجها والعاشقة له ومنهن الهلال اذا تجلسى ومنهن الظلام الحديس المقطبة، فمن ظفر بصالحتهن يسعد و من وقع فى صالحتهن فقد ابتلى وليس له انتقام؛ امام رضا^(ع) فرمود: زنان چند گروه‌اند: ۱. غنیمت و این دسته بانوانی هستند که شوهر دوست‌اند و به شوهر عشق می‌ورزند؛ ۲. مانند ماه یک‌شبه برای شوهر جلوه کنند (یعنی کم‌زور و کم‌فایده‌اند)؛ ۳. مانند شب تار در برابر شوهرند. هر کس به زنی شایسته ظفر بیايد، خوشبخت گردد و هر کس در دام ناشایسته آنان افتد، گرفتار شود.

۲. قال علی بن موسی الرضا^(ع):

نزل جبرئیل علی النبی^(ص) فقال: یا محمد! ان ربک یروک السلام و یقول: ان الاکار من النساء بمنزلة الثمر علی الشجر فاذا ابغ الثمر فلا دواء له الا اجتنائه والا افسدته الشمس و غیره الريح و ان الاکار اذا ادركن ما تدرک النساء فلا دواء لهن الا اليعول و الا لم یومن علیهن الفتنه، فضع رسول الله^(ص) المنیر فجمع الناس ثم اعلمهم ما امر الله عزوجل به؛ جبرئیل به محضر مبارک رسول خدا^(ص) شرفیاب شد و عرض کرد ای محمد^(ص)، پروردگارت سلام می‌رساند و می‌فرماید: دختران شما همانند میوه درخت هستند. هرگاه میوه درخت رسید، چاره‌ای جز چیدن آن نیست و اگر چیده نشود، تابش خورشید آن را فاسد و باد مزه آن را از بین می‌برد و همانا وقتی که دختران به آن حد رسیدند که زنان دیگر آن موقعیت را دریافته‌اند، چاره‌ای جز اختیار کردن شوهر ندارند و اگر شوهری برای آنها در نظر گرفته نشود، از فساد و تباهی در امان نیستند.
 رسول خدا^(ص) به منبر تشریف بردند و ضمن خطبه‌ای، اعلامیه خداوند عزوجل را به حاضران ابلاغ کردند.

از قبیل: نیکی با خویشان و پیوند با بیگانگان برای ترغیب خردمند صاحب‌دل و عاقل درست‌اندیش کافی بود^۱ (محمدی ری شهری، ۱۳۷۲: ۴۴۹). همچنین، امام رضا^(ع) زنی را که به امید تحصیل مقام عالی فضیلت و کمال، تصمیم به ترک ازدواج می‌گیرد، به ازدواج و تبعیت از الگوی حیات حضرت زهرا^(س) رهنمون می‌کند.^۲

بر این اساس ازدواج به موقع برای پاسخگویی مشروع به نیازهای آدمی مورد تأکید امام رضا^(ع) است. در حقیقت، با توجه به اینکه زن و مرد مکمل یکدیگر و سبب شکوفایی استعدادهای خفته یکدیگرند، هر که به این سنت الهی پشت پا بزند، وجودی خام و ناقص دارد و کمبودها و نواقصی که به دلیل ترک ازدواج برای آدمی پیش می‌آید، انکارکردنی است. بنابراین، با عنایت به فلسفه ازدواج، زن و مردی که با هم ازدواج می‌کنند باید قصدشان از ازدواج انجام سنت الهی و پاسخگویی صحیح به خواسته‌های مشروع طبیعی خود باشد که چنین اقدامی در عین حفظ نفسانی، انجام سنت الهی بوده و عبادت شمرده می‌شود (کتابچی، ۱۳۸۰: ۳).

ب. معیار دیگری که امام رضا^(ع) در امر ازدواج بر آن تأکید کرده‌اند اهتمام به کفویت،

۱. الامام الرضا(ع):

للم تکن فی المناکحة والمصاهرة آبه محکمة ولا سنة متبعة، لکان فیما جعل الله فیها من القرب وثائق العید، ما رغب فیہ العاقل اللیب وسارح الیه
الموفق الصبیبة امام رضا(ع) فرمودند: اگر درباره ازدواج و دامادی دستوری از خدا و پیامبر(ص) هم صادر نشده بود، همان فواید
اجتماعی که خدا در آن نهاده، از قبیل نیکی با خویشان و پیوند با بیگانگان کافی بود که خردمند صاحب‌دل را بدان ترغیب کند و
عاقل درست‌اندیش به آن بشتابد.

۲. الامام الرضا(ع):

ان امرأة سامت لبا جعفر(ع) قالت: اصالحک الله انی متبلة قال لها: وما التبیل عندک؟ قالت: لارید التزوج ایما قال: ولم؟ قال: التمس فی ذلک الفضل
قال: لصرفی! فلو کان فی ذلک فضل لکانت فاطمة(س) احق به منک، انه لیس احد یستیا الی الفضل؛ زنی از امام باقر(ع) سؤال کرد: من (متبلة)
(یعنی وارسته و رهانده از کامجویی‌های دنیا هستم) حضرت فرمود: مقصود از (تبیل) چیست؟ پاسخ داد: تصمیم دارم هرگز
ازدواج نکنم، امام فرمود: برای چه؟ گفت: برای رسیدن به مقام عالی فضیلت و کمال، حضرت فرمود: از این تصمیم منصرف شو.
اگر ترک ازدواج ارزش معنوی دربرمی‌داشت، حضرت زهرا(س) به درک این فضیلت از تو شایسته‌تر بود. چنین نیست که احدی
در تحصیل ارزش‌ها بر وی پیشی بگیرد.

❖ ایمان و اخلاق خواستگار است. احراز شرط کفویت در انتخاب همسر^۱ (صدوق، بی تا: ۲، ۵۷۸)، ترجیح ملاک ایمان بر میزان توانمندی مالی خواستگار^۲ (مجلسی، ۱۴۱۰: ۱۰۰، ۳۷۲)، نهی از ازدواج با فرد بدخلق^۳ (کلینی، ۱۴۰۷: ۵، ۵۶۳) یا مبتلا به آلودگی‌های اخلاقی چون: می‌گساری و شرب خمر^۴ (محمدی ری‌شهری، ۱۳۷۲: ۲، ۲۸۱) از توصیه‌های حضرت در این زمینه است. بدیهی است شکل‌گیری بنیان خانواده بر این مبانی، سلامت روانی خانواده را در پی خواهد داشت.

ج. از دیگر توصیه‌های حضرت، مشورت با افراد آگاه است. در سیره رضوی در

۱. عن ابی‌جوید مولى الرضا(ع):

قال سعد رسول الله(ص) المنبر، فخطب الناس ثم اعلمهم ما امرهم الله عزوجل به فقالوا: ممن يار رسول الله(ص). فقال: من الاكفاء فقالوا: و من الاكفاء؟ فقال: المؤمنون بعضهم اكفاء بعض، ثم لم ينزل حتى زوج شباة بنت زبير بن عبدالمطلب المقادير الاسود ثم قال: ايها الناس انى زوجت ابنة عمى المقادير ليضع النكاح؟ ابو جويد. گويد: رسول اکرم(ص) بر فراز منبر رفتند و برای مردم خطبه خواندند و اوامر خداوند را به آنان رساندند. مردم از پیغمبر اکرم(ص) پرسیدند: دختران خود را به چه افرادی تزویج کنیم؟ فرمود: به کسانی که با آنها (کفو) هستند و سپس فرمود: مؤمنان با یکدیگر کفو هستند. سپس درحالی که بالای منبر بود، ضباغه، دخترعموی خود، را به مقادیر تزویج فرمود.

۲. انا خطب اليك رجل رضى دينه و خلقه فزوج و لا يمتك فتره و فاقته، قال الله تعالى (وان يفرقا بين الله كلا من سعة) و قال: ان يكونوا اقراء بينهم الله من فضله؛ امام رضا(ع) فرمودند: هرگاه خواستگاری آمد که دین و اخلاقش را می‌پسندی، اجابت کن و از تنگدستی او نهراس. خداوند متعال فرموده: اگر (زن و شوهر) از هم جدا شوند، خدا هر کدام را از کرم خود بی‌نیاز می‌کند و نیز فرموده: اگر مردان مجرد ازدواج کنند و فقیر باشند، خدا از فضل خود بی‌نیازشان کند.

۳. عن الحسين بن بشار الواسطي قال:

كنت الى ابى الحسن الرضا(ع) ان لي قرابة قد خطب الي و في خلقه سوء قال: لا تزوجه ان كان سبي الخلق؛ حسين بن بشار واسطي به حضرت رضا(ع) نامه‌ای نوشت که یکی از بستگانم درخواست وصلت با من دارد، ولی بد اخلاق است. حضرت در جواب فرمود: اگر اخلاقش بد است، با او ازدواج نکن.

۴. قال علی بن موسی الرضا(ع):

ايك ان تزوج شارب الخمر، فان زوجته فكانت قدت الى الزنا ولا تصدقه انا حدتك ولا تهبل شهادته ولا تأمنه على شيء من مالک فان انتضته فليس لك على الله ضمان ولا توكله ولا تصاحبه ولا تضحك في وجهه ولا تصافحه ولا تعلقه و ان مرض فلانعه و ان مات فلانسه جنازة؛ از تزویج دختر خود به شارب الخمر اجتناب کن، زیرا اگر چنین کنی، مثل این است که برای زنا واسطه شدی؛ هرگاه سخن گوید، او را تصدیق نکن، شهادت و گواهی او را قبول نما، او را به هر چیزی از مال خود امین قرار نده، اگر امین گردانی، از طرف خدا بر تو ضمانتی نیست، با او هم‌غنا و هم‌صحبت نباش، به روی او لبخند زن، با او مصافحه، رویوسی و معافه نکن، اگر مریض شد، به عیادتش نرو و اگر مرد، جنازه او از تشییع نکن.

همه عرصه‌ها مشورت با فرد شایسته^۱ (صدوق، ۱۴۱۳: ۴، ۴۰۹) مورد تأکید بوده است؛ به گونه‌ای که در لسان حضرت «هر کس کاری را از راه آن طلب کند، پایش نمی‌لغزد و اگر بلغزد، چاره آن، او را خوار نگرداند»^۲ (مجلسی، ۱۴۱۰: ۷۸، ۳۵۶). بدیهی است که اهتمام حضرت به مشورت در امر خطیر ازدواج جایگاه ویژه‌ای داشته است. این معیار با ایجاد شناخت درباره طرف مقابل پیش از ازدواج، زمینه انتخاب آگاهانه برای فرد را ایجاد می‌کند و امکان شکل‌گیری بسیاری از کجروی‌ها و آسیب‌های روانی آتی برای اعضای خانواده را از بین می‌برد.

د. توجه به زیبایی به مثابه امتیاز و نه اصل زیربنایی^۳ (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۲۰، ۵۸) از دیگر شروط انتخاب همسر در منظر امام است. بر مبنای آنچه گفتیم، از دیدگاه امام، شناخت زمان ازدواج (شکوفایی خواهش‌های طبیعی)، بررسی همه‌جانبه از طریق مشورت با افراد مجرب و کارآزموده، توجه به کفویت (تناسب فکری و روحی طرفین)، ایمان، اخلاق و زیبایی، معیارهایی برای انتخاب همسر است که نتیجه آن انتخابی صحیح و شایسته خواهد بود.

۱. فرد شایسته برای مشورت در لسان امام هشتم بدین شرح توصیف می‌شود:

عن ابی‌الحسن الرضا(ع) عن ابائه عن علی(ع) قال: قال رسول‌الله(ص) یا علی لاتشاورن جباناً فانه یضیق علیک المخرج و لاتشاورن بخيلاً فانه یقصر بک عن غایتک و لاتشاورن حریصاً فانه یزین لک شرها (شرهما) و اعلم ان الجبن و البخل و الحرص غریزة یجمعها سوءالظن؛ امام هشتم از پدارتش و ایشان از حضرت علی(ع) روایت کرده‌اند که رسول اکرم(ص) خطاب به حضرت علی(ع) فرمودند: با فرد ترسو مشورت نکن، زیرا راه گشایش و آسانی امور را برایت تنگ می‌کند و بدین وسیله تو را از انجام کارهای مهم بازمی‌دارد؛ با فرد بخیل مشورت نکن، زیرا تو را از هدف (که کمک به دیگران است) بازمی‌دارد؛ با فرد حریص مشورت نکن، زیرا او برای جمع‌آوری ثروت یا کسب مقام، ستمگری را در نظرت جلوه می‌دهد. بدان که ترس، بخل و حرص نهادهایی هستند که ریشه آنها بدبینی به خداوند است.

۲. قال علی بن موسی الرضا(ع): «من طلب الامر من وجهه لم یزل، فان زل لم تخذله الحيلة».

۳. عن ابی‌الحسن الرضا(ع): «من سعادة الرجل ان یکشف التوب عن امرأة بیضاء؛ امام رضا(ع) فرمودند: از (نشانه‌های) خوشبختی مرد این است که همسری سفیدرخت داشته باشد و در مقام خلوت، لباس را از تن همسر سفیدروی (مطلوب) درآورد».

تأمین نیاز جنسی و اعمال شیوه صحیح پاسخگویی به خواسته‌های مشروع همسر
 درباره تأمین نیاز جنسی همسر، روایت‌هایی از امام رضا^(ع) وارد شده که بر اساس آنها اهمیت، جایگاه و کیفیت تعامل زوجین در پاسخگویی به نیازهای مشروع یکدیگر تا حدودی روشن می‌شود. امام رضا^(ع) می‌فرماید: «سه چیز (عطر زدن، ناخن گرفتن و عمل زناشویی فراوان) از سنت پیامبران است» (کلینی، ۱۴۰۷: ۵، ۳۲۰). در سخن دیگر، حضرت بر ملاحظه با همسر و آماده کردن او برای انجام عمل جنسی تأکید کرده است^۱ (محدث‌نوری، ۱۴۰۸: ۱۴، ۲۲۱). در جای دیگر، امام رضا^(ع) در پاسخ مردی که به دلیل مصیبت وارده و غم و اندوه ناشی از آن، هم‌بستری با همسرش را ترک کرده بود، ادامه این کار را بیش از چهار ماه در زمره ارتکاب گناه قلمداد کردند^۲ (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۱۴۰، ۲۰).

روایت‌های سه‌گانه مذکور الگوی مناسبی درباره تأمین نیازهای جنسی زوجین است. فراوانی عمل زناشویی در کلام حضرت از سنت پیامبران دانسته شده و از طرف دیگر، ترک این رابطه از سوی مرد بیش از چهار ماه معصیت شمرده شده است. باید توجه کنیم که توصیه به کثرت رابطه جنسی، برخلاف نهی از افراط در سایر

۱. علی بن موسی الرضا(ع):

و لاتجامع امرأة حتى تلاعبها و تكثر ملاحظتها و تغمز ندیها، فانك اذا فعلت ذلك غلبت شهوتها، واجتمع مانها لان مانها یخرج من ندیها والشهوة تظهر من وجهها؛ هیچ مردی با همسرش مجامعت نکند، مگر اینکه قبلاً با وی بازی و مزاح داشته باشد و در این راه او را آماده کند، سینه‌اش را به دست گرفته و تحریک کند و چون چنین نماید، شهوات او تحریک شود و آمادگی پیدا می‌کند و آب حیاتش جمع می‌شود، زیرا آب شهوت از پستانش خارج گردیده و آشارش در چهره او نمایان می‌شود....

۲. گروهی به خدمت امام هشتم آمدند و پرسیدند مردی زن جوانی داشته است، به خاطر مصیبتی که به او وارد شده، مدت چند ماه، بلکه یک سال است همخوابگی با همسرش را ترک کرده است، البته این کار به خاطر اذیت و انتقام نبوده، بلکه به سبب مصیبت و غم و اندوه از این عمل خودداری کرده است. با این وصف، آیا چنین شخصی مرتکب گناهی شده است؟ امام در پاسخ فرمودند: «اذا ترکها اربعة اشهر، كان اثما بعد ذلك؛ (آری!) اگر بیش از چهار ماه چنین عملی را ترک کند، گناهکار است.»

تمایل‌های نفسانی است^۱ (محدث‌نوری، ۱۴۰۸: ۱۲، ۹۴). شاید حکمت این توصیه این باشد که اشباع غریزه جنسی مایه آرامش و اشباع نیاز خوردن، خوابیدن و ثروت‌اندوزی مایه طغیان است؛ البته قید فراوانی عمل زناشویی به معنای افراط و زیاده‌روی به حدی که غریزه جنسی همه زندگی را تحت الشعاع قرار دهد، نیست، زیرا در آموزه‌های اسلامی افراط در این زمینه عامل کاهش عمر معرفی شده است^۲ (صدوق، ۱۴۱۳: ۳، ۵۵۵).

درباره کیفیت برقراری رابطه زناشویی، زمینه‌سازی برای ارضای هرچه بهتر خواسته‌های جنسی برای همسران مورد تأکید امام است و عجله کردن در آن و پیگیری خودخواهانه هر کدام از همسران در ارضای آن، از سوی امام نکوهش شده است؛ بنابراین، زن و شوهر باید طوری زمینه‌سازی کنند تا آمیزش در وقت خودش انجام شود و قبل از موعد انجام نگیرد. یکی از روان‌شناسان به نام دکتر سیمون بر مبنای آزمایش‌های علمی بر تأثیر حالت روحی مرد یا زن هنگام نزدیکی و انعقاد نطفه بر جنین صحه می‌گذارد^۳ (کتابچی، ۱۳۸۰: ۱۲).

به نظر می‌رسد اهمیت تأمین نیاز جنسی از آن روست که آرامش بخشی زن و شوهر نسبت به یکدیگر در کانون خانواده به مثابه یکی از مهم‌ترین فلسفه‌های تشکیل زندگی

۱. مِصْنَاعُ الشَّرِيعَةِ، قَالَ الصَّادِقُ (ع):

وَلَيْسَ شَيْءٌ أَضْرَّ قَلْبَ الْمُؤْمِنِ مِنْ كَثْرَةِ الْأَكْلِ وَ هِيَ مُورَثَةٌ لِثَنِيَّتَيْنِ قَسْوَةِ الْقَلْبِ وَ هِنِجَانِ الشَّهْوَةِ وَ قَالَ عَيْسَى ابْنُ مَرْيَمَ مَا مَرَضَ قَلْبِي بِأَنْسَدٍ مِنَ الْقَسْوَةِ وَ فِيهِ: وَ [كَثْرَةُ] النَّوْمِ يُتَوَلَّدُ مِنْ كَثْرَةِ الشَّرْبِ وَ كَثْرَةُ الشَّرْبِ يُتَوَلَّدُ مِنْ كَثْرَةِ السَّمْعِ وَ هُنَا يُقَالُ السَّمْعُ عَنِ الطَّاعَةِ وَ يُقْسِيَانِ الْقَلْبَ عَنِ التَّكْوَرِ وَ الْخُضُوعِ.

۲. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص): «مَنْ أَرَادَ الْقِيَامَ ... لِيُعَلِّمَ مُجَانِعَةَ النَّسَاءِ».

۳. این مسئله را درباره خانواده‌ای که چند فرزند داشته آزمایش کرده و دیده‌اند با اینکه این فرزندان از یک پدر و مادر به وجود آمده، هم‌نواخت تغذیه می‌شوند و محیط خانواده آنان یکی بوده، ولی از لحاظ روحی آنها با هم فرق دارند. بعد از بررسی به این نتیجه رسیده‌اند که فقط عامل اختلاف روحی این فرزندان همان حالت‌های روحی مرد و زن هنگام هم‌بستری است. بعد هم با آزمایش‌های مکرر به این نتیجه رسیده‌اند که وضع روحی زن و مرد هنگام نزدیکی و رابطه کامل با نظافت و پاکیزگی طرفین از جمله عواملی است که احساسات جنسی را خوب تحریک می‌کند.

❖ مشترک، به عواملی بستگی دارد که یکی از بارزترین آنها رابطه جنسی سالم است. به عبارت دیگر، آرامش در زندگی زناشویی یا معلول رابطه جنسی سالم است یا میان این دو به نحوی ارتباط وجود دارد و نمی‌توان آنها را از یکدیگر جدا کرد.

توسعه اقتصادی و سلامت و بهداشت روان خانواده

امام رضا^(ع) درباره اقتصاد، خانواده امر اشتغال و تلاش برای کسب روزی را از نیازمندی‌های اجتناب‌ناپذیر بشر برشمرده‌اند «ثلاثة تحتاج الناس طراً إليها: الامن و العدل و الخصب»^۱ (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۲: ۳۲۰) و تلاش برای تأمین رفاه خانواده را هم طراز جهاد در راه خدا ارزیابی کرده‌اند: «انَّ الَّذِي يَطْلُبُ مِنْ فَضْلِ يَكْفُ بِهٖ عِيَالَهُ اَعْظَمُ اجْرًا مِنَ الْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ»^۲ (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۱۷، ۶۷).

امام هشتم بر توانمندسازی اقتصاد خانواده به‌منظور فراهم کردن زمینه رفاه و آسایش بیشتر در زندگی خانوادگی تأکید کرده‌اند که سلامت روانی خانواده را نیز در پی خواهد داشت. امام رضا^(ع) می‌فرمایند: «سزاوار است مرد غنی و متمکن، به زندگی خانواده خود توسعه دهد و آنان را از رفاه و آسایش کافی برخوردار کند تا آنان به علت سخت‌گیری او و محرومیت خودشان، تمنای مرگ وی را ننمایند»^۳ (صدوق، ۱۴۱۳: ۲، ۶۸). حضرت در کنار توصیه به تلاش برای توسعه اقتصادی خانواده، اتخاذ طریق اعتدال و میانه‌روی در مصرف را راهکار حفظ سرمایه حاصل از تحمل سختی‌ها معرفی کرده‌اند. امام رضا^(ع) در این زمینه می‌فرمایند: «نسبت به مصرف مال درباره خود و خانواده‌ات معتدل و میانه‌رو باش که خدای متعال

۱. سه چیز است که همه مردم به آن نیاز دارند: امنیت، عدالت و فراوانی ارزاق.

۲. آن که با کار و کوشش در جستجوی مواهب زندگی برای تأمین خانواده خویش است، پاداشی بزرگ‌تر از مجاهدان راه خدا دارد.

۳. «يَتَّبِعِي لِلرُّجُلِ اِنْ يُوَسَّعْ عَلٰى عِيَالِهٖ لئَلَّا يَتَمَنَّوْهُ مَوْتَهٗ».

می‌فرماید بندگان شایسته کسانی هستند که به‌هنگام خرج، اسراف و بخل نوزند^۱ (طباطبایی‌بروجردی، ۱۴۲۹: ۲۲، ۲۵۶) و در این راستا حضرت به تعریف اسراف مبادرت کرده^۲ (صدوق، ۱۴۱۳: ۱، ۷۱) و حتی در خوراک و پوشاک به رعایت اعتدال توصیه می‌کنند و تزییع سرمایه و به‌دور افکندن هر چیز قابل استفاده حتی هسته خرما را نادرست می‌شمارند^۳ (عطاردی قوچانی، بی‌تا: ۲، ۳۱۴) که قطعاً یکی از فواید آن بهبود وضعیت اقتصادی خانواده خواهد بود.

از دیگر نکته‌های درخور توجه در سیره رضوی، عنایت به رابطه وضعیت اقتصادی و بحث تنظیم خانواده به‌منظور کاهش فشار روانی بر خانواده است. امام رضا(ع) کمی فرزند در وضعیت نابسامان خانواده را مایه آسایش می‌شمارند^۴ (مجلسی، ۱۴۱۰: ۷۱، ۱۰۱)، بی‌تردید هدف اصلی از تشکیل خانواده تولید فرزند است و در اسلام ازدواج بدون فرزند

۱. امام رضا(ع) می‌فرماید: «تباه‌سازی اموال و درخواست از دیگران مغضوب خداوند است، پس سعی کنیم کاری انجام ندهیم که مغضوب خداوند مهربان قرار بگیریم.» در همین مورد شخصی به‌نام عباس به محضر امام رضا(ع) مشرف شد و درباره شیوه صحیح هزینه‌زندی در خانه برای همسر و فرزند و سایر مسائل سؤال کرد:

...عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ قَالَ سَمِعْتُ الْعَبَّاسِيَّ وَهُوَ يَقُولُ اسْتَأْذَنْتُ الرَّضَا (ع) فِي التَّفَقُّهِ عَلَى الْعِيَالِ فَقَالَ بَيْنَ الْمَكْرُوهَيْنِ قَالَ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ لَا وَاللَّهِ مَا أَعْرِفُ الْمَكْرُوهَيْنِ قَالَ قَالَ لِي يُرْحِمُكَ اللَّهُ أَمَا تَعْرِفُ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ كَرِهَ الْإِسْرَافَ وَكَرِهَ الْأَفْهَاقَ فَقَالَ وَالَّذِينَ إِذَا تَفَقَّهُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتَرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا؛ حضرت امام رضا(ع) در پاسخ فرمودند: باید مصرف تو به گونه‌ای باشد که بین دو کار ناپسند، یعنی اسراف و سخت‌گیری قرار گیرد. عباس پرسید: منظورتان از این سخن چیست؟ ایشان فرمودند: آیا سخن خداوند در قرآن را نشنیده‌ای که اسراف و سخت‌گیری را ناپسند می‌شمارد و می‌فرماید: بندگان خدای رحمان کسانی هستند که هرگاه اتفاق کنند، نه اسراف کنند و نه سخت‌گیری، بلکه میان این دو حد اعتدال قرار می‌گیرند. بنابراین، درباره معاش و هزینه‌زندی اعضای خانواده در خرید و مصرف میانه‌رو باش.

۲. معیار شناخت اسراف از دیدگاه حضرت امام رضا(ع) در این روایت مشخص است که می‌فرماید: «لَيْسَ فِيمَا يَنْفَعُ الْبَدْنَ إِسْرَافٌ أَيْمَنَ الْإِسْرَافُ فِيمَا أُلْفَ الْبَدَنُ وَأَضُرُّ بِالْبَدَنِ؛ در مصرف آنچه برای بدن مفید است اسراف نیست؛ همانا اسراف در چیزی است که مال را تلف کند و به بدن ضرر بزند.»

۳. «من الفساد قطع الدرهم و الدينار و طرح النوى؛ تکه تکه کردن درهم و دینار (یا هر پولی دیگر که آنها را از استفاده بیندازد) و دور افکندن هسته خرما (که ممکن است بذر نخلی شود یا به مصرف دیگری آید) از جمله کارهای فاسد و نادرست است.»

۴. عن الرضا(ع): «قلة العيال احد اليسارين؛ کمی زن و فرزند یکی از دو آسایش است، یعنی اگر درآمد کافی ندارد، حداقل عائله‌اش کم باشد آسوده‌تر است.»

چندان جایگاه و ارزش والایی ندارد، زیرا نمی‌تواند عامل حیات و بقای نسل بشر باشد. روایت‌های زیادی از پیشوایان دین در توصیه تکثیر نسل و تولیدمثل آمده که این روایت‌ها (برحسب شرایط زمانی و مکانی) همچنان اصالت خود را دارد، ولی از آنجا که اسلام دینی جاودانه است، مسلمان باید (تحت عناوین ثانویه) وضع زندگی خود را بر اساس شرایط (زمانی و مکانی) که در آن زیست می‌کند تنظیم نماید؛ هرگاه امکانات لازم برای رشد فکری، اقتصادی و درمانی فراهم نباشد و تربیت فرزند را با مشکلاتی مواجه کند، بی‌تردید جلوگیری از فرزند بلامانع است که روایت اخیر نیز به این نکته اشاره دارد.

مبتنی بر روایت‌های مذکور، توسعه اقتصادی خانواده در گرو تلاش و تکاپو در کسب روزی حلال، مدیریت در مخارج، پرهیز از اسراف، توجه به امکانات مالی خانواده است. مسائل اقتصادی اغلب باعث به‌وجود آمدن مسائل دیگری برای خانواده می‌شود و خانواده به‌ناچار با محرومیت‌هایی در سبک زندگی و تصمیم‌گیری مواجه می‌شود و مجبور است با آنها دست و پنجه نرم کند. تحقیق‌ها نشان داده که شرایط نامناسب، اغلب در فضای خانواده اعم از منازعه و سایر مسائل در شرایط رکود اقتصادی خانواده - که خانواده با نوعی بحران اقتصادی مواجه است - افزایش می‌یابد. همچنین، تلاش و تقلا برای بالا بردن درآمد خانواده و حفظ آن با تحت تأثیر قرار دادن گرمی و صمیمیت روابط خانواده، کاهش مدت زمان با هم بودن اعضا، نقش منفی خود را اعمال می‌کند.

تربیت اخلاقی و نقش آن در بهداشت روانی خانواده

بهترین شیوه برای تربیت اخلاقی، الگودهی است. اهمیت پرورش اخلاقی برای

اعضای خانواده را می‌توان از این سخن حضرت دریافت که از رسول خدا (ص) نقل فرمودند هدف بعثت، بسط مکارم اخلاق بوده است^۱ (محدث‌نوری، ۱۴۰۸: ۱۱، ۱۸۷). منظور از تربیت اخلاقی در این بحث فرایند زمینه‌سازی و به‌کارگیری شیوه‌هایی برای شکوفاسازی، تقویت و ایجاد صفات، رفتارها و آداب اخلاقی و اصلاح یا از بین بردن صفات، رفتارها و آداب غیراخلاقی در خود انسان یا دیگری است (همت‌بناری، ۱۳۸۲: ۹). بنابراین، تربیت اخلاقی دو وجه دارد: در کانون خانواده از یک بُعد دربردارنده تقویت گرایش‌های اخلاقی در خود افراد است و از سوی دیگر، تربیت اخلاقی فرزندان را شامل می‌شود. در این راستا، سخنان گهربار امام رضا(ع) در مباحث اخلاقی و تربیتی را می‌توان در دو دسته جای داد که برخی، الگوی رفتاری اعضای خانواده را تبیین می‌کند و دسته دیگر توصیه‌هایی درباره تربیت فرزند است.

۱. **تقویت گرایش‌های اخلاقی فردی:** در این زمینه امام هشتم توصیه به گشاده‌رویی، پرهیز از بدخلقی و نوع‌دوستی کرده‌اند. امام رضا(ع) گشاده‌رویی را مایه ایجاد الفت بیشتر میان مردم دانسته‌اند^۲ (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۱۲، ۱۶۱) و برخورد نیکو با خانواده را نشانه هم‌جواری انسان با حضرت در قیامت می‌شمارند^۳ (منسوب به امام رضا(ع)، صحیفه‌الرضا، ۱۴۰۶: ۶۷). همچنین، بدخلقی را مایه هبوط فرد در آتش^۴ (همان: ۸۸) و تباه اعمال او همچون سرکه که عسل را فاسد می‌کند^۵ (همان: ۶۵) شمرده‌اند و در این راستا شاد کردن

۱. «علیکم بمکارم الاخلاق فان الله عزوجل بعثني بها؛ بکشید تا به مکارم اخلاق تخلق یابید، زیرا خداوند مرا برای بسط اخلاق بزرگوارانه مبعوث فرموده است.»
۲. حدیثی ای عن جدی عن ابائه قال: «قال امیرالمؤمنین(ع) انکم لم تسعوا الناس باموالکم، فسعوهم بطلاقة الوجه و حسن اللقاء؛ شما هرگز نمی‌توانید مردم را به وسیله ثروت و مالی که در دست دارید به خود متوجه سازید، بلکه آنان را با گشاده‌رویی و حسن برخورد به خود نزدیک کنید.»
۳. قال علی بن موسی الرضا(ع): «اقربکم منی مجلساً یوم القیامه احسنکم خلقاً و خیرکم لاهله؛ در قیامت آن کس به من نزدیک‌تر است که در دنیا خوش‌اخلاق تر و به خانواده خود نیکوتر باشد.»
۴. «یاکم و سوء الاخلاق، فان سوء الخلق فی النار لا محاله؛ از بدخویی اجتناب کنید، زیرا شخص بدخو ناگزیر در جهنم جای دارد.»
۵. «الخلق السیء یفسد العمل کما یفسد الخل العسل؛ اخلاق بد اعمال آدمی را تباه می‌کند، همان‌طور که سرکه عسل را فاسد می‌نماید.»

❖ قلب مؤمنان^۱ (کلینی، ۱۴۰۷: ۲، ۱۸۹) و گشایش و سعی در رفع گرفتاری ایشان^۲ (احسائی، ۱۴۰۵: ۱، ۱۲۸) مورد تأکید امام قرار گرفته است.

علاوه بر توصیه‌های اخلاقی مذکور، برخی آموزه‌ها در روایت‌های رضوی وجود دارد که رعایت آنها در روابط میان زوجین زمینه‌ساز رشد اخلاقی آنها خواهد بود. کسب آرامش و زدودن خستگی ناشی از فعالیت‌های روزانه از این قبیل است که در این زمینه امام هشتم اختصاص ساعت‌هایی از روز به تفریح و استراحت را برای مؤمن لازم می‌شمارند^۳ (منسوب به امام رضا^ع)، فقه‌الرضا، ۱۴۰۶: ۳۳۷.

از جمله مهارت‌های ایجاد آرامش روانی خانواده، توجه به ارزش شادی و تفریح است. اعضای خانواده برای آنکه بر اثر کار مداوم کسل و فرسوده نشوند، باید در شبانه‌روز مدتی از وقتشان را به کارهایی غیر از کارهای جاری اختصاص دهند تا

۱. قال علی بن موسی الرضا^ع:

فیما ناجی الله به موسی^ع ان قال: ان لی عبادا ایچهم جنتی و احکمهم فیها. قال موسی: من هولاء الذین ایچهم و تحکمهم فیها؟ قال: من ادخل علی مؤ من سرورا؛ خداوند متعال در خطاب خود به حضرت موسی^ع فرمود: بندگانی خاصی دارم که بهشت خود را مباح آنها کرده و اختیار آنان را به ایشان واگذار می‌کنم. موسی^ع عرض کرد: آنان چه کسانی هستند که بهشت را به آنان مباح و ایشان را مختار کرده‌ای؟ فرمود: کسانی که شادی در قلب مؤمن وارد می‌کنند.

۲. «من فرج عن مؤ من کربة من کرب الدنيا، فرج الله عنه کربة من کرب الاخرة؛ هر که از مؤمنی گرفتاری‌ای از گرفتاری‌های دنیا را برطرف کند، خدا گرفتاری‌ای از گرفتاری‌های آخرت را از وی برطرف می‌کند.»

۳. قال علی بن موسی الرضا^ع:

اجتهدوا ان یکون زمانکم اربع ساعات، ساعة لله لمناجاته و ساعة لامر المعاش و ساعة لمعاشرة الاخوان النقات، والذین یعرفونکم عیونکم و یخلصون لکم فی الباطن و ساعة تخلون فیها للذاتکم و بهذه الساعة تقدرون علی الثلاث الساعات؛ بکشید که بتوانید اوقات روزانه خود را به چهار بخش تقسیم کنید: بخشی را برای خلوت و راز و نیاز با خدا؛ بخشی را برای فعالیت و کسب و کار به منظور تأمین زندگی؛ بخشی برای معاشرت با دوستان معتمد که در باطن با شما مخلص، باصفا و معتمد بوده و معایب و نواقص زندگی را به شما گوشزد کنند و تذکر دهند؛ در بخش چهارم استراحت و تفریح‌های سالم داشته تا از نشاط و نیرویی که از این راه به دست می‌آوردید بتوانید در قسمت‌های دیگر زندگی تمرکز اعصاب و موفقیت کسب کنید.

بتوانند خستگی روزانه را برطرف کنند. کسانی که برنامه زندگی‌شان را با کار پر کرده‌اند، سخت در اشتباه‌اند و برنامه خوبی ترتیب نداده‌اند. برنامه صحیح آن است که ساعت‌هایی را برای تفریح - که در روح افراد و سعادت خانواده بسیار مؤثر است - در نظر گرفت که در روایت مذکور به این مسئله توجه شده است.

از دیگر توصیه‌های اخلاقی حضرت، احترام به سلیق و نظر دیگران و پرهیز از خودکامگی است که در این زمینه امام رضا^(ع) بدترین مردم را کسی می‌شمارند که مردم را از عطایای خود دور کند و خویشان را در محدوده تمایل‌های فردی محصور نماید^۱ (احسایی، ۱۴۰۵: ۱، ۲۸۷). علاوه بر موارد مذکور، اهتمام به آراستگی ظاهر و پرهیز از ژولیدگی از دیگر مهارت‌هایی است که در آموزه‌های رضوی با استحکام پیوند خانوادگی، تمایل و محبت میان اعضای خانواده به خصوص زوجین را افزایش می‌دهد^۲ (کلینی، ۱۴۰۷: ۵، ۵۶۷).

از دیگر توصیه‌های حضرت برای ارتقای سلامت روان خانواده، اظهار محبت و عشق به همسر است که امام رضا^(ع) چنین همسرانی را «غنیمت» اطلاق می‌کنند^۳ (همان: ۵، ۵۰۶). در حقیقت، پشتیبانی و دلجویی از شوهر و تمکین از او از جمله مهارت‌هایی به شمار می‌رود که تجهیز زن به این مهم می‌تواند نقش بسزایی در ارتقای بهداشت روان خانواده داشته باشد. در این زمینه، تأثیر و قدرت عشق و محبت در روابط بین زن و شوهر، از هر عامل دیگری مؤثرتر است، زیرا زندگی بدون عشق

۱. قال علی بن موسی الرضا(ع): «قال رسول الله(ص): يا علي بن ان شر الناس من منع رفقده، واكل وحده، وجلد عبده؛ ای علی! بدترین مردم کسی است که مردم را از عطا‌های خود دور کند و به تنهایی غذا بخورد و بنده خود را تازیانه بزند.»

۲. «ان التهنئة مما يزيد في عفة النساء؛ زینت کردن مرد و خود را نظیف و آماده کردن، به پاکی و عفت زن کمک زیادی می‌کند.»

۳. قال علی بن موسی الرضا(ع): «واعلم: ان النساء شی؛ و منهن الغنیمة و العزامة و هی المتحبة لزوجها و العاشقة له؛ بدان زنان چند دسته‌اند: بعضی زن‌ها برای شوهرانشان بهترین غنیمت هستند؛ زنانی که به شوهرانشان اظهار عشق و محبت می‌کنند.»

❖ سرانجام به سردی و خستگی گراییده، زمینه نامساعدی را برای رشد کج‌روی‌های اخلاقی فراهم می‌آورد. شوهرانی که زنانی مهربان دارند، در کار و اجتماع به موفقیت بیشتری نائل می‌شوند. بی‌تردید این زنان نیز پاداش کار خود را دریافت خواهند کرد.

در نهایت شایان ذکر است که توصیه‌های اخلاقی حضرت تنها به روابط میان والدین و فرزندان و نحوه تعامل زوجین منحصر نمی‌شود و به سایر اعضای خانواده نیز تسری می‌یابد؛ تا جایی که حضرت حتی به برخورد شایسته با والدین همسر نیز اشاره دارند و آزار خانواده همسر را خطای زشت زن می‌شمارند^۱ (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۲۲، ۲۲۲).

با توجه به مراتب پیشین، باید گفت آموزه‌هایی از قبیل: گشاده‌رویی و حسن خلق، نوع‌دوستی و کمک به هم‌نوع، تفریح، پرهیز از خودمحوری و ظلم، پشتیبانی و دلجویی از شوهر و برقراری ارتباط شایسته با خانواده همسر در روایت‌های رضوی در ارتباط با تقویت اخلاق‌مداری در روابط میان زوجین وجود دارد که رعایت آنها از سوی زوجین از بروز آسیب‌های روانی در کانون خانواده پیشگیری می‌کند و زمینه سلامت خانواده را فراهم می‌نماید. بدیهی است اگر در خانواده صفات نیکو مانند: نوع‌دوستی، بذل، عفو و صفات‌های بی‌شمار پسندیده دیگر پرورش یابد و تقویت شود، کانون خانواده از صفات‌های ناپسند اخلاقی به‌دور می‌ماند.

۲. تربیت اخلاقی فرزندان: امام رضا^(ع) برای تربیت صحیح اخلاقی فرزندان، رعایت برخی نکته‌ها در تعامل با فرزندان را لازم می‌شمارد که این دستورالعمل‌ها از لحظه تولد آغاز می‌شود: گفتن اذان و اقامه در گوش کودک^۲ (مجلسی، ۱۴۱۰، ۱۰: ۱۱۶) که امنیت و

۱. «الفاحشة ان تؤذي اهل زوجها و تسبهم؛ خطای زشت زن در این است که خانواده شوهرش را آزار دهد و به آنها دشنام گوید».

۲. امام رضا^(ع) فرموده است: «اذا ولد مولود فاذن فی اذنه الایمن، واقم فی اذنه الیسری؛ هرگاه فرزندی به دنیا آمد، در گوش راستش اذان و در گوش چپش باید اقامه گفته شود.»

ایمان را در کودک نهادینه می‌کند و دقت در شیر دادن به فرزند و انتخاب دایه (زن شیرده) مناسب برای او از این جمله است. از توصیه‌های حضرت درباره شیر دادن به کودک، این سخن گهربار است «لا ترضعوا الحمقاء، ولا العمشاء، فان اللبن یعدی؛ زنان احمق و زنانی را که رنجور و معیوب هستند و بی اختیار از چشمشان اشک می‌چکد برای شیر دادن فرزندان انتخاب نکنید، زیرا شیر، تأثیر بد خود را می‌گذارد» (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۱۵، ۱۸۸). بر این اساس، از دیدگاه امام لازم است آن‌کس که پستان به دهان طفل می‌گذارد، از عوارض و آشفته‌گی‌های جسمی و روحی به‌دور باشد تا کودک را دچار شرایط و حالت‌های غیرطبیعی نکند، چون چنین کسی درواقع شیره جانش را به کام طفل می‌ریزد.

پس از آن، امام رضا^(ع) به انتخاب نام نیکو برای فرزند توصیه می‌کنند^۱ (کلینی، ۱۴۰۷: ۶، ۱۹؛ مجلسی، ۱۴۰۴: ۲۱، ۳۳). بنابراین، از منظر امام رضا^(ع) پدر و مادر موظف هستند قبل از به‌دنیا آمدن فرزند، نام زیبایی را برای او انتخاب کنند که در زندگی سبب احساس عقده و شرمندگی‌اش نشود، چراکه نام و لقب از مظاهر تجلی شخصیت آدمی است.

از دیگر آموزه‌های سیره رضوی درباره تربیت شایسته فرزند، جدیت و سخت‌گیری حضرت در آموزش تعالیم مذهبی به جوانان است. امام رضا^(ع) در این زمینه می‌فرمایند: «لو وجدت شابا من شبان الشيعة لا يتفقه، لضربته عشرين سوطا؛ اگر جوانی از

۱. استحسنوا اسماءکم فانکم تدعون بها يوم القيامة، قم یا فلان الی نورک، قم یا فلان بن فلان، لانورک؛ نام‌های خود را نیکو گردانید، زیرا در قیامت با همان نام خوانده می‌شوید که ای فلان، فرزند فلان برخیز و به سوی نور خود گام بردار و ای فلان، فرزند فلان برخیز که نوری نداری.

در حدیث دیگر امام رضا^(ع) فرموده است:

لا یدخل الفقر بیتا فیه اسم محمد، او احمد، او علی، او الحسن، او الحسین، او جعفر، او طالب، او عبدالله، او فاطمة من النساء؛ در هر خانه‌ای که کسی به نام محمد، علی، حسن، حسین، جعفر، طالب، عبدالله و از زنان به نام فاطمه وجود داشته باشد، فقر و تنگدستی (در آن خانه) راه نخواهد یافت.

❖ جوانان شیعه را بیابم که در مقام فراگیری دانش در دین نباشد، پشت او را با تازیانه ملامت و توبیخ یا تنبیه بدنی (در حد ۲۰ تازیانه) می‌کنم تا موازین دینی را که برنامه زندگی اوست، بیاموزد» (منسوب به امام رضا^(ع)، فقه‌الرضا، ۱۴۰۶: ۳۳۷).

همچنین، بر مبنای سخن امام، از کودک باید با توجه به توانایی‌های او انتظار داشت و به تفاوت‌های فردی کودکان توجه داشت که در لسان مبارک امام هشتم وجود تفاوت در ساختمان فطری و طبیعی افراد منشأ سعادت و خیر دانسته شده است^۱ (مجلسی، ۱۴۰۶: ۱۴، ۱۶۵) درحالی‌که امام تشویق فرزندان بر اساس لیاقت‌ها و شایستگی‌های ایشان را پسندیده می‌شمارند^۲ (کلینی، ۱۴۰۷: ۶، ۵۱). همچنین، ایجاد محیط آرام و سالم در تربیت صحیح فرزند نقش بسزایی دارد. طرح مشاجره‌های خانوادگی در حضور فرزندان، امنیت روانی کودک را به مخاطره می‌اندازد؛ به‌همان ترتیب که حضرت جدال بی‌مورد را مغضوب الهی می‌شمارد^۳ (مجلسی، ۱۴۰۴: ۱۹، ۴۱۱).

۱. قال علی بن موسی الرضا(ع):

حدثنی ابي عن جدي، عن ابائه قال: قال اميرالمؤمنين: لا يزال الناس بخير ما تفاوتوا، فاذا استواء، هلکوا؛ مردم همواره در خیر و سعادت هستند تا وقتی که از نظر ساختمان فطری و استعداد درونی با یکدیگر تفاوت داشته باشند پس هرگاه با هم مساوی شدند (و هر کدام هماهنگ با سرشت و استعداد درونی پرورش نیافتند) دچار سقوط و هلاکت می‌شوند و از کمال لایق خود محروم خواهند ماند.

۲. عن سعد بن سعد الأشعري:

قال سامت ابوالحسن الرضا(ع) عن الرجل يكون بعض ولده احب اليه من بعض و يقدم بعض ولده على بعض؟ فقال: نعم قد فعل ذلك ابو عبد الله(ع) نحل محمداً و فعل ذلك ابوالحسن(ع) نحل احمد شيئا، فقامت انا به حتى حزته له، فقلت: جعلت فداك! الرجل يكون بناتنه احب من بنيه؟ فقال: البنات والبنون في ذلك سواء، انما هو بقدر ما ينزلهم الله عزوجل منه؛ از امام رضا(ع) پرسیدم مردی برخی از فرزندان را بر برخی دیگر ترجیح می‌دهد یا یکی را بیشتر از دیگری دوست دارد. این چه حکمی دارد؟ حضرت فرمودند: آری، امام صادق(ع) نیز این‌طور رفتار می‌کرد. به (محمد) علاقه بیشتری نشان می‌داد و حضرت موسی بن جعفر(ع) نیز به (احمد) علاقه داشت و او را بر دیگر فرزندان برتری می‌داد. هنگامی که از جای خود برخاستم، عرض کردم: فدایان شوم، مردی که دختر خود را از پسرش بیشتر دوست دارد، همان حکم را دارد؟ حضرت فرمودند: پسر و دختر در این حکم با هم مساوی‌اند.

۳. امام رضا(ع) فرموده است: «ان الله تعالى يبعث القليل و القليل...؛ همانا خداوند جدال بی‌مورد را بسیار ناخوش دارد.»

اهمیت تربیت اخلاقی در بهداشت روان فرد و خانواده به حدی است که در کلام امام هشتم عزل کردن و باردار نکردن زوجه، درباره زن پرخاشگر، بدزبان و فحاش جایز شمرده شده است^۱، چراکه فرزندان که از مادران آلوده به دنیا می‌آیند، نمی‌توانند زندگی سالمی داشته باشند.

از دیگر آموزه‌های فرهنگ رضوی درباره تربیت اخلاقی به منظور تأمین سلامت خانواده، اهتمام به آموزش کودک در زمینه احترام به والدین و شناخت تکلیف فرزند در قبال پدر و مادر است. تکالیف فرزندان در قبال والدین در کلام امام هشتم نیکی به والدین و اطاعت از آنها جز در موارد گناه، ایثار و فداکاری در راه آنها^۲ (حر عاملی، ۱۴۰۹: ۱۶: ۱۵۵)، قدردانی و تشکر از زحمات‌های پدر و مادر^۳ (همان: ۱۶، ۳۱۳) و پرهیز از موجبات عقوبت (هر رنجش و آزرده‌گی خاطر پدر و مادر)^۴ (کلینی، ۱۴۰۷: ۲، ۲۷۶) بر شمرده شده است.

با توجه به آنچه درباره تربیت اخلاقی فرزندان بیان شد، روایت‌های رضوی، مراحل گوناگون حیات فرزندان از مرحله انعقاد نطفه تا سنین جوانی را پوشش می‌دهد. امام رضا(ع) درباره شکل‌گیری نطفه، انتخاب نام، شیر دادن به طفل (که زیربنا و اساس

۱. عن یعقوب الجعفری:

قال: سمعت ابا الحسن (ع) يقول: لا بأس بالفزل في سنة وجود: المرأة التي ايقنت انها لاتلد، والمستة والمرأة السالطة والبذية والمرأة التي لاترضع ولدها والامة؛ يعقوب جعفری گوید: از امام رضا(ع) شنیدم که چنین می‌فرمود: عزل کردن (باردار نکردن زوجه) در شش صورت مانعی ندارد: زنی که یقین داری نازاست؛ زن سالخورده و فرتوت؛ زن پرخاشگر یعنی (بدزبان و دهان‌دریده)، زن بدزبان و فحاش، زنی که فرزند خود را شیر نمی‌دهد و کنیز.

۲. قال علی بن موسی الرضا(ع): «یر الوالدین واجب و ان کانا مشرکین و لاطاعة لهما فی معصية الخالق؛ نیکی به پدر و مادر بر فرزند واجب است، گرچه هر دو مشرک باشند و اطاعت مخلوق در معصیت خدا جایز نیست (اگر تو را به تخلف از فرمان الهی امر کردند، از آنها پیروی مکن).»

۳. قال علی بن موسی الرضا(ع): «ان الله امر بالشکر له، ولوالديه فمن لم یشکر والديه، لم یشکر الله؛ خداوند امر به سپاسگزاری از خود و والدین انسان‌ها کرده است، پس کسی که خدا را شکر کند، ولی از والدین قدردانی نکند، در حقیقت خدا را شکر نکرده است.»

۴. روی عن علی بن موسی الرضا(ع) عن ابيه عن جده ابي عبدالله(ع) قال: لو علم الله لفظة اوجز فی ترک عقوق الوالدین من اف، لاتی به؛ امام رضا(ع) از پدرش، از جدش، امام صادق(ع) حدیث کرد که فرموده است: اگر خداوند برای جلوگیری از رنجش و آزار پدر و مادر کلمه‌ای را کوتاه‌تر از «اف» می‌دانست، آن را در قرآن شریف می‌آورد.

❖ شخصیت او را پی‌ریزی می‌کند)، آموزش معنوی کودک، تنبیه و تشویق کودک با توجه به توانایی‌های او، ایجاد محیط آرام تربیتی برای رشد کودک و آموزش چگونگی برخورد با والدین و بزرگ‌ترها تربیت شایسته کودک را مورد توجه قرار داده‌اند که رعایت آنها در تربیت کودک با ایجاد زمینه رشد صحیح اخلاقی کودک، وی را از آسیب‌های روانی حفظ می‌کند و این امر سلامت روان وی را در پی خواهد داشت.

نتیجه‌گیری

به‌منظور ارتقای سلامت و بهداشت روان خانواده جنبه‌های گوناگون زندگی نیازمند توجه است که در این زمینه سیره رضوی، آموزه‌های کارآمدی ارائه می‌کند. انتخاب همسر به‌مثابه زیربنای بهداشت خانواده، تأمین نیاز جنسی و اعمال شیوه صحیح پاسخگویی به خواسته‌های مشروع همسر، توسعه اقتصادی و سلامت و بهداشت روان خانواده، تربیت اخلاقی و نقش آن در سلامت و بهداشت روانی خانواده از جمله این حوزه‌ها به‌شمار می‌رود.

در روایت‌های رضوی درباره انتخاب همسر شایسته به مؤلفه‌هایی چون: شناخت زمان ازدواج، بررسی همه‌جانبه از طریق مشورت با افراد مجرب و کارآزموده، کفویت، ایمان، اخلاق و زیبایی توجه شده است. هدف از تأمین نیاز جنسی - از مهم‌ترین فلسفه‌های تشکیل زندگی مشترک - آرامش‌بخشی زن و شوهر است که در سیره رضوی از عوامل نیل بدین آرامش، روابط جنسی سالم است و توصیه‌هایی درباره کیفیت بهبود این روابط شده است.

درباره نقش اقتصاد در بهداشت روان خانواده، اشتغال و تلاش برای کسب روزی در لسان امام رضا^(ع) از نیازمندی‌های اجتناب‌ناپذیر بشر به‌شمار رفته و تلاش برای تأمین رفاه

خانواده، هم‌طراز با جهاد در راه خدا ارزیابی شده است. همچنین، بر توانمندسازی اقتصاد خانواده در لسان امام هشتم به‌منظور فراهم کردن زمینه رفاه و آسایش بیشتر در زندگی خانوادگی تأکید شده که سلامت روانی خانواده را نیز در پی خواهد داشت.

از جمله عوامل دیگری که نقش مؤثری در تأمین سلامت روان خانواده دارد، تربیت اخلاقی است که در دو عرصه تربیت فردی و تربیت فرزندان در روایت‌های رضوی به آن توجه شده است. تقویت گرایش‌های اخلاقی فردی، گشاده‌رویی و حسن خلق، محبت به اطرافیان و نوع‌دوستی از جمله آموزه‌های تربیتی است که در سیره رضوی بر آن تأکید شده است. علاوه بر موارد مذکور، عواملی چون: اهتمام به آراستگی، تفریح و شاد زیستن و تلاش برای تعامل شایسته و احترام به سلائیق دیگران از عوامل زمینه‌ساز رشد اخلاقی و سلامت روانی در محیط خانواده به‌شمار می‌رود که در احادیث امام رضا^(ع) به آن توصیه شده است.

در نهایت، درباره تربیت اخلاقی فرزندان می‌توان به عنایت سیره رضوی بر نقش اموری از قبیل: انتخاب نام نیک، سلامت روانی کسی که طفل را شیر می‌دهد، محبت و مدارای به‌موقع، جدیت در امور معنوی، تشویق و ترغیب کودک و واقف کردن او به تکالیف خود در قبال دیگران، به‌ویژه والدین، اشاره کرد.

منابع و مأخذ

- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، (۱۳۶۲). *تحف العقول عن آل الرسول (ص)*، قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- احسائی، ابن ابی جمهور، محمد بن علی، (۱۴۰۵). *عوالی الثانی العزیزیه*، قم: دار سیدالشهدا للنشر.
- بحرانی، آل عصفور یوسف بن احمد، (۱۴۰۵). *الحقائق الناضره فی احکام العترة الطاهره*، قم: اسلامی وابسته به جامعه مدرسین قم.
- حر عاملی، محمد بن حسن، (۱۴۰۹). *وسائل الشیعه*، قم: مؤسسه آل البیت.
- حسین زاده، علی، (۱۳۹۰). «آداب و کارکردهای روابط جنسی سالم از دیدگاه اسلام و آسیب‌های روان‌شناختی آن»، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، مجله اسلام و پژوهش‌های تربیتی، شماره ۵.
- حمیری، عبدالله بن جعفر، (۱۴۱۳). *قرب الاستناد*، قم: مؤسسه آل البیت.
- سالاری فر، محمدرضا، (۱۳۹۱). *آشنایی با روان‌شناسی*، قم: هاجر.
- شاملو، سعید، (۱۳۷۸). *بهداشت روانی*، تهران: رشد.
- صادقیان، احمد، (۱۳۸۷). «قرآن و بهداشت روان»، قم: مرکز تحقیقات قرآن کریم المهدی، مجله تخصصی *قرآن و علم*، شماره ۲.
- صانعی، سیدمهدی، (۱۳۸۲). *بهداشت روان در اسلام*، بوستان کتاب، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- صدوق، ابوجعفر محمد بن علی بن بابویه، (۱۴۱۳). *من لایحضره الفقیه*، قم: اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- صدوق، ابوجعفر محمد بن علی بن بابویه، (بی‌تا). *علل الشرائع*، قم: کتاب‌فروشی دآوری.
- طباطبایی بروجردی، حسین، (۱۴۲۹). *جامع احادیث شیعه*، تهران: فرهنگ سبز.
- عطاردی قوچانی، عزیزالله، (بی‌تا). *مسند الامام الرضا ابی الحسن علی بن موسی (ع)*، بیروت: دار الصفوه.
- کتابچی، محسن، (۱۳۸۰). *آیین زندگانی از دیدگاه امام رضا (ع)*، مشهد: الف.
- کلینی، ابوجعفر محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷). *الکافی*، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

گنجی، حمزه، (۱۳۷۸). *بهداشت روانی*، تهران: ارسباران.

مجلسی، محمدتقی، (۱۴۰۶). *روضه‌المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه*، قم: مؤسسه فرهنگی اسلامی کوشانبور.

مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، (۱۴۰۴). *مرآة‌العقول فی شرح اخبار آل‌الرسول*، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، (۱۴۱۰). *بحارالأنوار*، بیروت: مؤسسه‌الطبع و النشر.

محدث نوری، میرزاحسین، (۱۴۰۸). *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*، بیروت: مؤسسه آل‌البیت.

محمدی ری‌شهری، محمد، (۱۳۷۲). *میزان‌الحکمه*، قم: مکتب‌الاعلام‌الاسلام.

منسوب به امام رضا^(ع)، (۱۴۰۶). *فقه‌الرضا*، مشهد: مؤسسه آل‌البیت.

منسوب به امام رضا^(ع)، (۱۴۰۶). *صحیفه‌الرضا*، مشهد: کنگره جهانی امام رضا^(ع).

همت بناری، علی، (۱۳۸۲). *مأخذشناسی تربیت اخلاقی*، قم: تربیت اسلامی.

Irving B. Weiner, W. Edward, (2010). "The Corsini Encyclopedia of Psychology", Canada, *simultaneously*, Volume 4.